

## VASLIYNING TURKIY MEROSIDA ADABIY TA'SIR, IZDOSHLIK MASALALARI

**Muxitdinova Badia Muslixiddinovna,**  
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti professori  
[badeamuhitdinova@gmail.com](mailto:badeamuhitdinova@gmail.com)

**Annotatsiya.** *Vasliy Samarqandiy ijodiga katta ta'sir ko'rsatgan ijodkorlar qatorida Navoiy, Lutfiy, Fuzuliy, Muqimiy, Furqat kabi o'zbek va sharq mumtoz adabiyotining yirik namoyandalaridandir. Ular bevosita Vasliyning tafakkur dunyosini boyitgan, ma'nolar olami bilan to'yintirgan. Bunga shoirning "Tuhfat ul-ahbob" devonidagi turli janrdagi lirik asarlari asos bo'ladi. Maqolada Vasliy Samarqandiy ushbu shoirlarning an'anasini davom ettirgan izdosh, ularning o'ziga xos yo'lga ega bo'lgan vakili sifatida talqin va tadqiq etildi.*

**Kalit so'zlar.** *Turkiy meros, devon, adabiy faoliyat, adabiy ta'sir, izdoshlik masalalari, muxammas.*

## VASİLİY'İN TÜRK MİRASINDAKİ EDEBİ ETKİLERİ ARKADAŞLIK SORUNLARI

**Muhitdinova Badia Muslikhiddinovna,**  
Sharof Rashidov Semerkand Devlet Üniversitesi'nden Profesör

**Özet.** *Vasliy Semerkandi'nin eserlerini büyük ölçüde etkileyen sanatçılar arasında Nevai, Lutfiy, Fuzuliy, Mukimiy ve Furqat gibi isimler yer alır. Bunlar doğrudan doğruya Vasily'nin düşünce dünyasını zenginleştirdi ve onu bir anlam dünyasıyla doldurdu. Şairin "Tuhfetü'l-ahbûb" adlı eserinde yer alan çeşitli türlerdeki lirik eserleri esas alınmıştır. Makalede Vasliy Semerkandîy, bu şairlerin geleneğini sürdüren, onların kendilerine özgü yollarının temsilcisi olan bir takipçi olarak yorumlanmakta ve incelenmektedir.*

**Anahtar kelimeler.** *Türk mirası, divan, edebi etkinlik, edebi etki, veraset meseleleri, muhammes.*

## ЛИТЕРАТУРНОЕ ВЛИЯНИЕ И ВОПРОСЫ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТИ В ТЮРКСКОМ НАСЛЕДИИ ВАСЛИ

**Мухитдинова Бадия Муслихиддиновна,**  
Профессор Самаркандского государственного университета  
имени Шарофа Рашидова

**Аннотация.** *Среди художников, оказавших большое влияние на творчество Васлин Самарканди, можно назвать Навои, Лутфи, Физули, Муками, Фурката и других. Они непосредственно обогащали мир мыслей Васлий и наполняли его миром смыслов. В основу положены лирические произведения поэта разных жанров в сборнике «Тухфат ул-ахбоб». В статье осмысливается и изучается Васлий Самаркандий как продолжатель традиции этих поэтов, представитель их собственного уникального пути.*

**Ключевые слова.** *Тюркское наследие, диван, литературная деятельность, литературное влияние, вопросы преемственности, мухаммады.*

## LITERARY INFLUENCE AND QUESTIONS OF CONSISTENCY IN THE TURKIC HERITAGE OF VASLİ

**Mukhitdinova Badia Muslikhiddinovna,**

*Professor of Sharof Rashidov Samarkand state university*

**Abstract.** Among the artists who had a great influence on Vasliy Samarkandi's work, Navoiy, Lutfiy, Fuzuliy, Mukimiy, Furqat are among the great figures of Uzbek and oriental classical literature. They directly enriched Vasliy's world of thought and saturate it with a world of meanings. This is based on the poet's lyrical works of various genres in the "Tuhfat ul-ahbob" divan. The article interprets and studies Vasliy Samarkandi as a follower who continued the tradition of these poets, a representative of their own unique path.

**Keywords.** Turkic heritage, divan, literary activity, literary influence, issues of succession, muhammas.

Mumtoz adabiyotda badiiy ta'sirlanish hodisasi tabiiy yuz beradigan holatdir. Salaflar va izdoshlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlik mumtoz she'riyat an'analari bilan chambarchas bog'liq. Ijodkorning boshqa bir ijodkordan ta'sirlanishi uning ijodida u yoki bu tarzda va muayyan shakllarda aks etadi. Alisher Navoiy ijodiga diqqat qaratsak, "Lison ut-tayr" dostonining yozilishiga Fariduddin Attorning "Mantiq ut-tayr" dostonidan ta'sirlanishi sabab bo'lgan. Zero, Navoiyning o'zi ham ijodiga salaflari bo'lmish Nizomiy Ganjaviy, Mavlono Lutfiy, Abdurahmon Jomiyning bevosita ta'siri bo'lganini turli munosabat bilan qayd etgan. Ijodkorning professionallik maqomi ham badiiy ta'sirlardan o'sib chiqadi. Adabiyotning sharti shuki, badiiy ta'sirdan ma'lum bir davrdan so'ng qutulish lozim va ijodkor o'z uslubini topishi, o'z MENiga ega bo'lmog'i zarur.

XX asrning ko'zga ko'ringan ma'rifatparvarlaridan biri, zullisonayn adib Saidahmad Vasliy Samarqandiy adabiy faoliyatida bu hodisani kuzatar ekanmiz, uning qaysi shoirlardan ta'sirlangani haqida manbalarda ma'lumotlar yetarli emas. Po'lotjon domla Qayyumiy tuzgan "Tazkirayi Qayyumiy"da ham bu haqida ma'lumotlar uchramaydi. Aynan badiiy ta'sir va izdoshlik masalalaridagi qarashlarni shakllantirish uchun eng muhim manba uning muxammaslaridir. "Tuhfat ul-ahbob" devonidan o'rin olgan 18 ta muxammas – taxmis, ya'ni boshqa bir ijodkorning g'azaliga bog'langan muxammas ekanini avvalgi qismlarda aytib o'tgandik. Aksar hollarda, ijodkor qalbiga yoqqan, ilhomlantirgan, uslubini ma'qul ko'radigan, ixlos qilgan adib asarlariga nazira bog'laydi.

Tartib bo'yicha birinchi berilgan "*Huvaydo bo'ldi jondin...*" deya boshlanuvchi muxammas Amir Alisher Navoiy g'azaliga bog'langan. Ushbu taxmis Navoiyning "*Manga ne manzilu ma'vo ayon, ne xonumon paydo*" deya boshlanuvchi g'azali asosida yozilgan.

*Huvaydo bo'ldi jondin ohu, ko'nglumdin fig'on paydo,  
Na tab'imda farah hozir, na dardimg'a amin paydo,  
Vujudim toirig'a na makon, na ashyon paydo* [1; B.57.]

Mazkur uch satr Vasliy qalamiga mansub bo'lib, u Navoiyning she'rda ilgari surgan badiiy maqsadini, badiiy-estetik g'oyasini davom ettirgan. Oxirgi ikki misra esa muxammas bitish qoidalariga ko'ra Navoiyning g'azali bilan yakunlanadi:

*Manga ne manzilu ma'vo ayon, ne xonumon paydo,  
Ne jonimdin asar zohir, ne ko'nglumdin nishon paydo* [1; – B.57].

Navoiyning g'azalida oshiqning ezgin va o'ychan ruhiy holati ifodalangan. Vasliy ushbu tasvirni chuqurlashtirib, ayni mohiyatdan kelib chiqqan holda motivni qayta ishlaydi. Muxammasda shoir lirik qahramonning ruhiyati tasviri bilan cheklanmasdan, ijtimoiy hayot manzaralarini ham aks ettiradi. "Xirad ahli"ning siym-u zarni suymasligi, taxt uzra shoh g'amgin, gado masrurligini bayon qilib, "Tiriklikda maorif ahli hargiz bo'lmadi mag'rur" ekanidan yozg'iradi.

*Ne deb aylay shikoyat Vasliy taqdiri azaldinkim,  
Sanga jon shavqidin berdi, Navoiy yo'q ajaldin kam,  
Ajaj topg'unga ermas, bu za'ifi notavon paydo* [1; B.58].

Muxammasning so'nggi bandida Vasliy taqdiri azaldan shikoyat qilishdan foyda yo'qligini uqtiradi. Ushbu muxammasdan ko'rinadiki, Vasliy ijodiga Navoiyning ta'sir kuchi yuqori bo'lgan. Diniy-irfoniy mavzudagi lirik asarlarida ham Navoiy ilgari surgan g'oyalarga hamohang qarashlarini oson ilg'ash mumkin.

Vasliy ijodiga ta'sir ko'rsatgan salaflardan yana biri bu Mavlono Lutfiydir. Bu fikrga asos Vasliyning she'rlaridagi o'ynoqilik va misralarning ravonligidir. *"Lab tashnai may o'tmoqingizdin..."* deya boshlanuvchi muxammasi Lutfiy g'azali asosida yozilgan.

Darhaqiqat, Alisher Navoiy "Majolis un-nafois" tazkirasida Mavlono Lutfiy haqida shunday yozadi: "Mavlono Lutfiy o'z zamonining malikul-kalomi erdi, forsiy va turkiyda naziri yo'q erdi. Ammo turkiyda shuhrati ko'prak erdi va turkcha devoni ham mashhurur va mutaazzir ul javob matla'lari bor, ul jumladin biri budurkim:

*Nozukluk ichra belicha yo'q tori gisuyi,  
O'z haddini bilib, belidin o'ttirur qush"* [2; B.56.].

Ustoz Ibrohim Haqqulning fikricha, "Lutfiy devonidagi bosh mavzu ishq va asosiy maqsad oshiqning hasbu holini tasvirlashdan iborat bo'lsa-da, shoir deyarli har bir she'rda mavzuga yangicha yondashib, betakror ohanglar yaratadi, mohiyatiga mos poetik obrazlar topadi, bir-biriga o'xshamaydigan badiiy san'atlarni qo'llaydi"<sup>2</sup>. "Tuhfat ul-ahbob" devonini mutolaa qilish jarayonida ushbu badiiy xususiyatlar Vasliy ijodiga ham taalluqli ekanini ko'rishimiz mumkin. Lutfiy o'ziga zamondosh va o'zidan keyingi avlodlarga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Zero, mumtoz adabiyotda Lutfiy alohida maktab yaratgan ijodkor sanaladi. Vasliyning *"Lab tashnai may..."* deb boshlanuvchi muxammasi ham shu badiiy ta'sir natijasi desak, adashmagan bo'lamiz.

*Lab tashnai may o'tmoqingizdin,  
Yondi jigar ehtiroqingizdin,  
Tan ranjdadur chatoqingizdin,  
Qon bo'ldi ko'ngul firoqingizdin,  
Jon kuydi ham ishtiyoqingizdin* [1; B.73.].

Lutfiy g'azalida lirik qahramon – oshiq yoriga ginasini oshkor qiladi. Uning ishqida ahvoli og'irlashgani, ko'ngil yor firoqidan qon bo'lganini, jon uning ishtiyoqidan kuyganidan shikoyat qiladi. Vasliy Lutfiyning g'azalidagi ruhiyatni buzmasdan, g'azalning badiiy-estetik konsepsiyasini davom ettiradi. Yor firoqida badal to'lagan obrazlar yoniga *"lab"*, *"tan"*, *"jigar"* ham qo'shiladi. Bu esa g'azalning ta'sir va tasvir kuchini yanada oshiradi.

*Bosh uzra ayog' kelturung kim,  
Ya'neki biz yamla o'tturun kim,  
Vasliyi kaminani ko'rung kim,  
Lutfiyi xastani so'runkim,  
Bechora o'lur firoqingizdin* [1; B.74].

Muxammasning so'nggi bandida oshiq yordan najot kutadi. Bu qiynoq ichida uzoq qolib ketish oson emas. Buning oqibati xayrli bo'lmaydi. Shunday ekan, murosa yo'lini topmoq kerak. Yo'qsa, bechora oshiq yor firog'idan halok bo'lishi mumkin. Vasliy Lutfiy kabi go'zal badiiy san'atlarni qo'llaydi. Bu esa she'rning ma'no miqyosini oshirib, badiiyatini yanada yuksaltiradi.

Adabiy izdoshlik haqida gap ketganda, Vasliy Samarqandiy ijodiga jiddiy ta'sir ko'rsatgan shoir deya Fuzuliyning aytish to'g'ri bo'ladi. Zotan, Ozarbayjonlik shoirning ijodi nafaqat Vasliy, balki ko'plab o'zbek shoirlariga ta'sir ko'rsatgani sir emas.

Fuzuliyning o'zbek mumtoz adabiyotiga ta'sirini T.Jalolov uch xil sabab bilan bog'laydi:

- 1) Fuzuliy tilining o'zbek tiliga yaqinligi;
- 2) Fuzuliyning xushlafz she'rzabonligi;
- 3) Fuzuliy asarlarining barkamolligi [3; B.8.].

T.Jalolov "bizning shoirlarimiz uchun Fuzuliy badiiy balog'atning simvolidir", deb yozgan. Uning fikricha, "Fuzuliyga ergashish o'zbek adabiyotida uning g'azallariga muxammas bog'lash bilan cheklanib qolmay, bora-bora bu adabiy maktabga – "Fuzuliy maktabi"ga aylandi", - deydi [3; B.8].

Vasliy Samarqandiy Fuzuliyning *"Mardga jon yaxshidir gar so'ylasang..."*, *"Cho'x zumurrad kun Rabe' ayyomi kayvon aylamish..."* va *"Rahm qil, ey dilrabo, jonim fido*

<sup>2</sup> <https://www.e-adabiyot.uz/maqola/1110>

*joningkim...*” deya boshlanuvchi 3 ta g‘azaliga taxmis bitgan. Bu muxammaslarning tili ham Fuzuliy tiliga yaqin bir til ekanini ko‘ramiz. Obrazlar, badiiy san’atlar ham Fuzuliy ijodiga o‘xshash. “*Mardga jon yaxshidir gar so‘ylasang...*” deb boshlanuvchi muxammasda shoir so‘zning sifatlari, uning qadri va bebaho jihatlari haqida mushohada yuritadi.

*Mardga jon yaxshidur gar so‘ylasang ey yor so‘z,  
Xosa bemor, g‘amgin o‘lgonlara temor so‘z,  
Ma‘rifat arbobina cho‘x shevai muxtor so‘z,  
Xalqa og‘zing sirrini hardam qilur izhor so‘z,  
Bu na sirdur, kim o‘lur har lahza yo‘xdin bor so‘z [1; B.65].*

So‘z – bu Alloh tomonidan insoniyatga berilgan qutlug‘ ne‘mat. Ijod ahli esa so‘zni qismat deb biladi. Ma‘rifat arboblarga “*cho‘x shevai muxtor*” bo‘lgan so‘zning kuchini haqiqiy ijodkorgina his etadi. Oddiy avom uchun esa so‘z bu shunchaki muloqot vositasi, xolos. Ilm ahli esa so‘zning qudratini, uning ahamiyatini chuqur ilg‘aydilar. Ushbu muxammas didaktik-axloqiy xarakterga ega.

*To tiriksan Vasliy fikring birla damsoz et so‘zi,  
Har kima sidqu muhabbat ila ozod et so‘zi,  
Har nasil iyyu bilur ersangda ejoz et so‘zi,  
Gar cho‘x istarsan Fuzuliy izzatin oz et so‘zi,  
Kim cho‘x o‘lmaqdin qilibdur, cho‘x azize xor so‘z [1; B.66].*

Vasliy muxammasda Fuzuliy lirikasiga xos o‘g‘uz ohangini saqlashga, g‘azalning poetik konsepsiyasidan chiqmaslikka harakat qilgan va buni mahorat bilan uddalay olgan. “*Cho‘x*”, “*ejoz*”, “*so‘zi*” (*aslida “so‘zni”*) kabi so‘zlarni o‘g‘uzcha shaklda berilishi shoirning ustoz salafi g‘azalidagi uyg‘unlikni buzmaslikka uringanidan dalolat beradi.

*Bulbula afg‘on berub, to‘tiyo qilmish navhazon,  
Lolaya kun yutkuzub, qumriya dobshirmish rasan,  
Hushmand hayron edub, ahmoqqa o‘rgatmish suxan,  
Davv javrini ko‘r, ki kuzhatbaxshi ahli zavq ekon,  
Jo‘ybori gulshani zanjiri zindon aylamish [1; B.67].*

“*Cho‘x zumurrad kun Rabe‘ ayyomi kayvon aylamish...*” deya boshlanuvchi muxammasda esa davr jabridan, falakning bevafoolidan, dunyoning o‘tkinchiligidan shikoyat ruhi anglashilib turadi. Darvoqe, bu kabi shikoyatnoma g‘azallar mumtoz adabiyotda ko‘p uchraydi. Ularda shoir davru davrondan, charx bevafoolidan shikoyat qilib, yakunda Allohdan najot so‘raydilar. Ayni ruhda asarlar orqali foniy olamning o‘tkinchiligini eslatish, bu dunyo sinov maydoni ekanini, boqiy hayotdagi huzurlarni dorilfanodagi vasvasalarga alishmaslik lozimligini uqtiriladi.

*Vasliy har dam degil, ul Xalloqi olamg‘a sinos,  
Mehra nur aylab karam kim oy etmish iqtibos,  
Davv qonuniga yo‘xdur javrdin o‘zga asos,  
Ey Fuzuliy dahr holin shoxi guldin qil qiyos,  
Kam verub avval tajammul, so‘ngra giryon aylamish [1; B.67].*

Muxammasning yakuniy bandida “*davv qonuniga jabrdan o‘zga asos yo‘qligi*” xulosa qilinadi. Bu tabiiy yuz beradigan jarayon. Fuzuliy esa g‘azalida “*dahrning holini*” gul shoxiga qiyos qiladi. Gul ochiladi, oxir-oqibat to‘kilib ketadi va shox yalang holida giryon aylab qolaveradi. Bir so‘z bilan aytganda, Vasliy ijodiga eng katta ta’sir ko‘rsatgan Fuzuliy ijodiga mahliyolik, uni o‘ziga ustoz maqomida bilish Vasliyning “Tuhfat ul-ahbob” devonidagi ko‘pgina g‘azallarda sezilib turadi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:**

1. Васлий Самарқандий. Тухфат ул-аҳбоб. – Тошкент: Порцев матбааси, 1913.
2. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 13 том. – Т.: Фан, 1997.
3. Фузулий. Девон. – Тошкент: ЎзССР Давлат бадий адабиёт, 1959.